

РОЗДІЛ 8

МАРКСИЗМ

Вільчинський Ю. М.

1. «Привид комунізму»
2. Соціальне відчуження. Класи і класова боротьба в історії людства
3. Матеріалістичне розуміння історії
4. Міф про месію
5. Ленінізм як соціально-політична доктрина ХХ ст.
6. Природа тоталітарної влади

Після опанування матеріалів теми студент має знати:

- умови, причини та історію зародження марксизму;
- основні поняття та категорії філософії марксизму;
- основні причини соціального відчуження та класової боротьби;
- закономірності розвитку природи, суспільства та мислення;
- природу тоталітарної влади;

вміти:

- використовувати знання про марксистську теорію з метою аналізу суспільних проблем та процесів сучасності;
- використовувати навички критичного мислення;
- застосовувати понятійно-категоріальний апарат філософії у процесі аналізу питань, пов'язаних із професійною діяльністю та повсякденною практикою;
- реалізовувати у практичній діяльності набуті соціально-філософські знання;
- самостійно аналізувати та оцінювати ідеологеми сучасності;

1. «Привид комунізму»

Минуло вже понад десять років, як 25 лютого 2006 року Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) у Страсбурзі ухвалила резолюцію, у якій засудила теорію й практику комунізму як *злочин комуністичних режимів* проти людства. Це дає нам привід ще раз замислитися над ідеєю комунізму, історичним матеріалізмом, правом змінювати світ, поміркувати над стрибком із «царства необхідності» у «царство свободи».

Марксизм (комунізм) як течія західноєвропейської думки виник у 40-х роках ХІХ ст., коли в економічно розвинутих країнах загострювалися соціальні конфлікти. Саме тоді почав бродити «привид» Європою, *привид комунізму*. У радянській літературі існувала усталена й безапеляційна думка, що марксизм вийшов із надр німецької класичної філософії. Проте насправді ніякого спадкоємного зв'язку між німецьким класичним ідеалізмом і марксизмом не існує, останній виріс на ґрунті остаточного розпаду ідеалізму, відповідно, лише як продукт цього розпаду, і не більше¹. Зробимо спробу з'ясувати це питання.

Молодий К. Маркс вважав, що головним фактором, на який ми повинні зважати при виборі професії, є *благо людства* і наше *власне вдосконалення*, тому що «людська природа побудова-

¹ Див.: Булгаков С. Карл Макркс как религиозный тип // Наш современник, 1990. — №11 — С. 140.

на так, що людина може досягнути свого вдосконалення тільки працюючи для вдосконалення своїх сучасників, в ім'я їх блага»². У 1837 році в листі до батька в Трір він повідомляє, що прагне «випробувати свої сили у філософії». Результатом вивчення історії філософії була наукова робота про «Відмінність між натурфілософією Демокріта і натурфілософією Епікура», за яку 15 квітня 1841 року Ієнський університет присудив К. Марксу вчений ступінь доктора філософії.

Важливе місце у становленні філософської доктрини К. Маркса посідає його стаття «До критики гегелівської філософії права. Вступ» (1843) у якій поступово викристалізується його світовідчуття. Вже тут він намагається дати нищівну критику всього існуючого, тобто «зв'язати нашу критику з критикою політики», або «зв'язати ототожнити нашу критику з дійсною боротьбою»³ і доходить таких висновків:

1) «зброя критики не може, звичайно, замінити критики зброєю, матеріальна сила повинна бути повалена матеріальною силою, але і теорія стає матеріальною силою, як тільки вона оволодіває масами»;

2) «подібно до того як філософія знаходить у пролетаріаті свою *матеріальну* зброю, так і пролетаріат знаходить у філософії свою *духовну* зброю»;

3) «філософія не може втілитись у дійсність, не скасувавши пролетаріату, пролетаріат не може скасувати себе, не втіливши філософію у дійсність»⁴.

Справа тут не в змісті, а в стилі. Це вже був виразно біблійний стиль, стиль старозавітних пророків, із прирівненням пролетаріату до «вибраного народу», з натяком на власну роль вождя й Мойсея⁵.

Пізніше у спільній праці з Ф. Енгельсом «Святе сімейство, або Критика критичної критики» (1844) висловлено їхній погляд на всесвітньо-історичну місію пролетаріату як творця нового комуністичного суспільства. І тут відчувається той самий біблійний стиль — «місія» і «Месія» (пролетаріат — визволитель і спаситель усього людства), хоч у зовнішньому вигляді К. Маркса ще не було тої старозавітної сивої бороди пророка. У Гегеля, як відомо, історія ніщо інше як прояв і реалізація всесвітнього духу (або розгортання ідеї свободи) у часі і просторі. Як бачимо спадкоємність і тут відсутня.

2. Соціальне відчуження. Класи і класова боротьба в історії людства

Наступним етапом у формуванні марксизму стануть «Економічно-філософські рукописи 1844 рр», де гегелівська категорія «відчуження духу» під пером Маркса трансформується у «відчуження праці», або «самовідчуження робітника». Що ж таке відчуження праці і для чого він переінакшив формулу Гегеля? Відчуження праці у К. Маркса проходить наступні фази:

а) відчуження продукту *праці*, тобто результату праці;

б) відчуження самої *діяльності*, де продукт є лише підсумком діяльності, тобто якщо мені (пролетарю) не належить результат праці, то мені не належить і сама діяльність;

в) якщо мені не належить результат і сама діяльність, тоді я сам собі не належу, це і є *самовідчуження*, тобто відчуження людини від людини;

г) коли людина протистоїть сама собі, то їй протистоїть інша людина, а це вже соціальний *антагонізм*. І К. Маркс робить висновок: «Те, що можна сказати про відношення людини до своєї праці, до продукту своєї праці і до самої себе, те саме можна сказати і про відношення

² Маркс К. Роздуми юнака при виборі професії // Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. Вид. 2-е. — К.: Політвидав України, 1984. — С. 4.

³ Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — 2-е изд. — Т. 1. — С. 422.

⁴ Див.: Маркс К. К критике гегелевской философии права. Введение // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — 2-е изд. — Т. 1. — С. 428–429.

⁵ Див.: Маланюк Є. До проблеми большевизму — Нью-Йорк, 1956 — С. 17.

людини до іншої людини, а також до праці і до предмета праці іншої людини»⁶. Тут ідеться про «відчуження», або «самовідчуження», тільки робітника, він наповнює поняття «відчуження» зовсім іншим — економічним, класовим, історичним — змістом. Під «відчуженням», або «самовідчуженням», праці К. Маркс розуміє підневільну працю робітника на капіталіста, привласнення капіталістом продукту праці робітника, відокремлення робітника від засобів виробництва тощо. Отже, К. Маркс прийшов до категорії *практики* та *ідеї комунізму* через категорію відчуження людини.

Марксизм як продукт розкладу німецького ідеалізму остаточно викристалізувався в «Тезах про Фейєрбаха» (1845). Центральна ідея тез: розробка питання про вирішальну *роль практики* в пізнанні й революційному перетворенні дійсності; про сутність людини як сукупності всіх суспільних відносин; про залежність ідеологічних явищ від матеріальних суспільних відносин; про роль та істотну відмінність філософської доктрини марксизму від інших систем, адже «філософи тільки по-різному *пояснювали* світ, але справа полягає тому, щоб *змінити* його»⁷ підсумував він у тезах. Тут уся хитрість і суть марксизму (комунізму) — *право змінювати світ*.

Уже тоді К. Маркс скоїв *гріх*: розв'язання теоретичних загадок буття зробив завданням практики, а істину перетворив на знаряддя революційної (насильницької) зміни світу, інакше кажучи, він перетворив богиню на наложницю, яку нищівно експлуатував, змушуючи приносити практичну користь. Молодий Маркс був переконаний, що розв'язання теоретичних протилежностей можливе тільки практичним шляхом, лише за допомогою практичної енергії людей, і тому їх розв'язання аж ніяк не є завданням пізнання, а є дійсним життєвим завданням, яке філософія не могла розв'язати саме тому, що вона бачила в ній тільки теоретичні питання⁸. Отже, загальнофілософська максима про благо людства, якою керувався молодий К. Маркс, поступово загубилась у комуністичній ідеології, де *право змінювати світ* стане наріжним каменем нового світогляду.

Упродовж 1845–1846 років К. Маркс і Ф. Енгельс пишуть другу спільну працю під назвою «Німецька ідеологія», де поряд з матеріалістичним розумінням історії, залежністю суспільної свідомості від суспільного буття, визначальною роллю матеріального виробництва житті суспільства, діалектикою продуктивних сил і виробничих відносин, подано філософський аналіз *ідеї комунізму*: «Комунізм для нас не *лад*, який необхідно запровадити, не *ідеал*, з яким повинна співвідноситися дійсність. Ми називаємо комунізмом дійсний рух, який знищує теперішній стан»⁹, і далі вони продовжують «*комунізм є доконечна форма й енергійний принцип найближчого майбутнього*. Але комунізм як такий не є мета людського розвитку, не є форма людського суспільства»¹⁰. Підсумовуючи, К. Маркс та Ф. Енгельс скажуть: теорію комунізму можна виразити одним положенням — *скасування приватної власності*¹¹. Більше того, комунізм як позитивне скасування приватної власності — цього самовідчуження людини, — на думку Маркса, — він (комунізм) «є справжнє розв'язання суперечності між людиною і природою, людиною і людиною, справжнє розв'язання спору між існуванням і сутністю, опредмечуванням і самоутвердженням, свободою і необхідністю, індивідом і родом».

Він — вирішення загадки історії, і він знає, що він є це вирішення»¹². Дуже гарно, романтично та поетично змальовує К. Маркс своє бачення комунізму, проте грішить проти духу

⁶ Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. Вид. 2-е. — К.: Політвидав України, 1984. — С. 492.

⁷ Маркс К. Тезиси о Фейєрбахе // Маркс К., Енгельс Ф. — Собр. соч. 2-е изд. — Т. 3. — С. 4.

⁸ Див.: Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. Вид. 2-е. — К.: Політвидав України, 1984. — С. 513.

⁹ Маркс К., Енгельс Ф. Неметская идеология // Маркс К., Енгельс Ф. — Собр. соч. 2-е изд. — Т. — С. 34.

¹⁰ Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года // Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. — 2-е изд. — Т. 3. — С. 84.

¹¹ Див.: Маркс К., Енгельс Ф. Манифест Коммунистической партии // Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. — 2-е изд. — Т. 4. — С. 437.

¹² Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. Вид. 2-е. — К.: Політвидав України, 1984. — С. 508.

й істини, бо вже тут прихований намір криється за тлумаченням, приховане тлумачення — за річчю.

Проте найглибше розуміння комунізму знаходимо не у його творців, а в того, хто безсторонньо споглядав за процесом у момент його зародження, як, наприклад, Володимир Даль, який 1881 року (ще задовго до практики російського комунізму) у своєму «Толковом словаре живого великорусского языка» дає найглибше й найточніше означення комунізму (подаємо мовою оригіналу): «*Коммунизм политическое учение о равенстве состояний, общности владений и о правах каждого на чужое имущество*»¹³. Отже, усе подальше життя будь-якого явища або організму є ніщо інше, як реалізація того, що було закладено в момент його зачаття.

Згідно з новим світоглядом, правові відносини, так само, як й їхні форми, не можуть бути пояснені ані із самих себе, ані з так званого загального розвитку людського духу, а, навпаки, вони закорінені матеріальних життєвих відносинах, сукупність яких Гегель назвав «громадянським суспільством», і що анатомію громадянського суспільства слід шукати у політичній економії.

3. Матеріалістичне розуміння історії

Філософію історії марксизму або історичний матеріалізм концептуально й методично можна звести до одинадцяти тез про матеріалістичне розуміння історії, які містяться у передмові «До критики політичної економії» К. Маркса:

1) У суспільному виробництві люди вступають у певні, необхідні і від їхньої волі не залежні відносини — відносини виробничі, що відповідають певному рівневі розвитку матеріальних продуктивних сил.

2) Сукупність цих виробничих відносин складає економічну структуру суспільства, реальний базис, над яким підноситься юридична й політична надбудова і якому відповідають певні форми суспільної свідомості.

3) Спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний, духовний процеси життя взагалі.

4) Не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість.

5) На певному щаблі свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства вступають у суперечність з існуючими виробничими відносинами, або — що є тільки юридичним вираженням останніх — із відносинами власності, всередині яких вони досі розвивалися.

6) З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються на їхні кайдани. Тоді настає епоха соціальної революції.

7) Зі зміною економічної основи більш або менш швидко відбувається переворот в усій величезній надбудові. При розгляді таких переворотів необхідно завжди відрізнити матеріальний переворот, тобто в економічних умовах виробництва, від юридичних, політичних, релігійних, художніх або філософських, тобто від ідеологічних форм, в яких люди усвідомлюють цей конфлікт і борються за його розв'язання.

8) Як про окрему людину не можна судити на підставі того, що сама вона про себе думає, так само не можна судити про подібну епоху перевороту за її свідомістю. Навпаки, цю свідомість треба пояснити із суперечностей матеріального життя, з існуючого конфлікту між суспільними продуктивними силами та виробничими відносинами.

9) Жодна суспільна формація не гине раніше, ніж розвинуться всі продуктивні сили, для яких вона дає досить простору, і нові, більш високі виробничі відносини ніколи не виникають раніше, ніж дозріють матеріальні умови їх існування в надрах старого суспільства.

¹³ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: Т. 1 — 4. — М.: Рус. Яз., 1981 — Т. И — О. 1981. — С. 149.

Через це людство ставить собі завжди тільки такі завдання, які воно зможе розв'язати, бо так завжди виявляється, що саме завдання виникає тільки тоді, коли матеріальні умови його розв'язання вже є наявними або принаймні перебувають у процесі становлення.

10) У загальних рисах азійський, античний, феодальний і сучасний, буржуазний, способи виробництва можна означити як прогресивні епохи економічної суспільної формації.

11) Буржуазні виробничі відносини є останньою антагоністичною формою суспільного процесу виробництва, антагоністичною не в розумінні індивідуального антагонізму, а в розумінні антагонізму, який виростає із суспільних умов життя індивідуумів: але продуктивні сили, що розвиваються в надрах буржуазного суспільства, створюють водночас матеріальні умови для розв'язання цього антагонізму. Через це буржуазною суспільною формацією завершується передісторія суспільства¹⁴.

Таким чином, маємо всі підстави тлумачити марксистську доктрину як послідовну систему соціологічного детермінізму.

Антропология марксизму ґрунтується на соціологічному детермінізмі: економіка визначає все людське життя, від неї залежить не тільки вся будова суспільства, але й уся ідеологія, духовна культура, релігія, філософія, мораль, мистецтво тощо. Економіка — базис, ідеологія — надбудова. Існує єдиний об'єктивний суспільно-економічний процес, яким усе і визначається.

Де ж тоді людина? У людині, відповідає марксизм, творить не вона сама, а соціальний клас, до якого вона належить, вона мислить і чинить як дворянин, багатий буржуа, дрібний власник або пролетар.

Те, що економіка відіграє важливу роль у житті людини — не відкриття Маркса, це було відомо й до нього. Що ж зробив К. Маркс? З'ясувавши це положення, він надав йому універсального характеру. Те, що Маркс відкрив у капіталістичному суспільстві на певному етапі його розвитку, він помилково переніс на основи суспільства як такого. Багато слушного сказав Маркс про сучасний йому етап капіталізму, але помилка його полягає саме в універсалізації одиничного окремого. Таку абсолютизацію економічного боку життя можна порівняти хіба що з абсолютизацією сексуального потягу у вченні З. Фрейда.

4. Міф про месію

Проте це лише один бік марксизму, є ще й інший. Марксизм — це не лише вчення про історичний та економічний детермінізм, про повну залежність людини від економіки. Він також є вченням про *спасіння*, про месіанське покликання пролетаріату, про майбутнє досконале суспільство, в якому людина більше не залежатиме від економіки й подолає владу економіки над своїм життям, про силу й перемогу людини над ірраціональними силами природи та суспільства. Це, так би мовити, стрибок

із *царства необхідності* в *царство свободи*.

Як зауважив М. Бердяєв, *душа марксизму* саме тут, у цьому «стрибку», а не в економічному детермінізмі.

Згідно з марксизмом, активним суб'єктом, котрий звільнить людину від рабства і створить краще життя, є пролетаріат. Пролетаріат, від латин. *proles* — потомство та латин. *proletarius* — той, хто нічого немає, крім здатності до розмноження, тобто незаможний, але юридично вільний римський громадянин, який служить державі тільки тим, що має дітей. Безпритульний, безземельний, злиденний прошарок громадян Стародавнього Риму, який жив за рахунок римського суспільства. Якщо римські пролетарі жили за рахунок суспільства, то капіталістичне суспільство, на думку К. Маркса, живе за рахунок пролетаріату. А це вже була велика брехня. Єдиним джерелом існування пролетаріату, згідно із вченням марксизму, є продаж своєї робочої сили власникам засобів виробництва. Пролетаріату приписуються месіанські (спаситель) властивості, на нього переносяться ознаки вибраного народу Божого («це єдиний

¹⁴ Маркс К. Передмова. До критики політичної економії. — Збір. тв. Т. 13. — С. 6–7.

і до кінця революційний клас»), він — новий Ізраїль. Це не що інше як секуляризація староврейської месіанської свідомості. Отже, важіль, яким можна буде перевернути світ, знайдено. Саме тут матеріалізм К. Маркса обертається крайнім ідеалізмом.

Тепер ми переходимо до того пункту, який раніше, у радянську добу, називали «*революційною діалектикою*». Відомий дослідник М. Бердяєв звернув увагу на невдале, більше того, безглузде словосполучення — «діалектичний матеріалізм». Не може бути діалектики матерії, адже діалектика передбачає Логос, смисл, тому можлива лише діалектика думки та духу. Але К. Маркс переніс властивості думки та духу в надра матерії. Діалектика з мистецтва ведення бесіди в руках Маркса перетворюється на екзальтацію (граничне збудження) людської волі, людської активності. Пролетарі ніколи не забунтують, доки не стануть свідомими, а свідомими вони не стануть доти, доки не зчинять бунту. Така соціальна діалектика марксизму. Розмірковуючи над цим боком діалектики, відомий російський мислитель Л. Шестов, зауважив: «Мета діалектики — не пошук істини, знищення суперника»¹⁵, адже революційна діалектика марксизму не є логічною необхідністю саморозкриття ідеї, радше — активністю революційної людини, для якої минуле не обов'язкове.

Відштовхуючись від такого розуміння діалектики, філософія марксизму, або історичний матеріалізм, усю писану історію поділяє на дві великі ери: *царство необхідності* й *царство свободи*.

Таким чином, історія, яка вийшла з-під пера К. Маркса, різко поділяється ним на дві частини (за аналогією Августина): на минуле, коли людина була рабом, і майбутнє, яке починається з перемоги пролетаріату шляхом комуністичної революції. Комуністична революція є поворотним пунктом всесвітньої історії, щось на кшталт Різдва Христового для таких мислителів, як Августин, Гегель тощо. І сама термінологія нового учення була вироблена не в рамках марксизму, задовго до нього, до того ж, запозичивши схему всесвітньої історії в Августина, К. Маркс лише вдало її використав, наповнивши її новим ідеологічним змістом: «*месія*» і «*всесвітньо-історична місія пролетаріату*», «докорінний поворот у всесвітній історії пов'язаний з діяльністю Ісуса Христа» і «докорінний поворот, пов'язаний з революційною діяльністю пролетаріату». Усе, що було до Різдва Христового, Августин назвав передісторією, справжня історія починається з Різдва Христового. У Маркса передісторія — це первіснообщинний лад, або «примітивний комунізм», тобто рай на землі, де не було багатих і бідних, гнобителів і пригноблених, усі були рівні у бідності, аж доки не виникла приватна власність (справжнє *гріхонадіння* для марксиста), за яким слідує вигнання з раю у царство необхідності з приватною власністю і класовим антагонізмом. Тому знаменитий «Маніфест комуністичної партії» (1848 р.) автори почали з констатації того, що вся попередня історія є історією боротьби класів. У вічному антагонізмі перебували:

	<i>раб</i>	і	<i>вільний,</i>
	<i>кріпак</i>	і	<i>поміщик,</i>
	<i>майстер</i>	і	<i>підмайстер</i>
	<i>найманий робітник</i>	і	<i>буржуа,</i>
тобто	<i>пригноблені</i>	і	<i>гнобителі</i> ¹⁶ .

Комунізм покликаний покласти цьому край, тому справжня (дійсна) історія, з погляду бородатих класиків, починається з перемоги комуністичної революції й запровадження диктатури пролетаріату, і продовжується аж доти, доки всі джерела суспільного багатства не поллються повним потоком і здійсниться великий принцип «*Від кожного — за здібностями, кожному — за потребами*»¹⁷.

¹⁵ Шестов Л. Доля Сократа. Сочинения в двух томах. Т. 1. — М.: Правда, 1993. — С. 610.

¹⁶ Див.: Маркс К., Энгельс Ф. Маніфест коммунистической партии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — 2-е изд. — Т. 4. — С. 419–459.

¹⁷ Див.: Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (Нова редакція). — К.: Політвидав України, 1986. — С. 22.

Кожна векторна історіософія передбачає спрямування і має три обов'язкові пункти свого розвитку: початок і кінець, а там, де є початок і кінець, обов'язково повинна бути середина. Початком історії для Августина було гріхопадіння, для Маркса таким відправним пунктом слугує виникнення приватної власності¹⁸. Кінцевим пунктом історії в Августина є Апокаліпсис (Суд Божий), у марксизмі — комунізм як вирішення загадки історії.

«Стрибок» із царства необхідності в царство свободи, на думку К. Маркса, є перемогою над первородним гріхом, який він убачав приватній власності як економічній підставі експлуатації людини людиною. Тому різниця між

	<i>пролетаріатом</i>	і	<i>буржуазією</i>
є різниця між	<i>добром</i>	і	<i>злом,</i>
	<i>справедливістю</i>	і	<i>несправедливістю,</i>
	<i>чеснотою</i>	й	<i>пороком.</i>

Отже, К. Маркс створив справжній міф про пролетаріат, а його всевітньо-історична місія є предметом віри, тому марксизм є не тільки ученням, політичною доктриною, а й вірою, своєрідною ерзац-релігією. І в цьому її сила. «Вчення Маркса всевільне тому, що воно вірне», — казав В. І. Ленін.

Як бачимо у марксизмі є два напрями:

а) об'єктивно-науковий, детермінований економічним життям («Капітал»)¹⁹;

б) суб'єктивно-доктринальний або революційно-класовий момент, вершиною якого є «Маніфест комуністичної партії».

Звідси і два напрями у розвитку російського марксизму. На початку російська інтелігенція переважно сприйняла вчення К. Маркса об'єктивно-наукового боку. За межами імперії постала група «Освобождение труда» на чолі з Г. В. Плехановим (1856–1918). Це був початок російського марксизму та соціал-демократичного руху загалом. Г. Плеханов особливо наголошував на тому, що «за капіталізмом уся динаміка нашого суспільного життя». Кажучи це, марксистів цікавив не стільки економічний розвиток Росії як позитивна мета й благо, скільки пошук знаряддя революційної боротьби. Вони більше думали не про власне промисловість, виробництво, а насамперед про знаряддя майбутнього перевороту — пролетаріат. Вони марили великими потрясіннями. Російському марксизму об'єктивно була притаманна засаднича суперечність: бажати розвитку капіталізму, вітати цей розвиток і водночас вважати капіталізм злом та несправедливістю, із якими кожний соціаліст покликаний боротися. Правда, одна частина соціалістів (соціалістів-революціонерів) узялася за револьвери і бомби, інша — поки що була проти терору і лише заглиблювалась у теорію К. Маркса.

5. Ленінізм як соціально-політична доктрина ХХ ст.

Суб'єктивний, революційно-класовий бік марксизму репрезентував В. Ленін і більшовики. Саме він, В. І. Ульянов (Ленін) стверджував, що соціалізм може бути здійснений у Росії без достатнього розвитку капіталізму й до утворення численного робітничого класу.

Г. Плеханов наполягав на тому, що соціальну революцію необхідно чекати і після 1905 року категорично виступав проти соціалістичної революції через захоплення влади. Ленін чекати не хотів. Г. Плеханов відстоював думку про те, що звільнення робітничого класу повинно стати справою самих робітників. У Леніна звільнення робітничого класу стало справою підпільної організації, а його робота, «Що робити?» стала теоретичним обґрунтуванням цієї діяльності. Г. Плеханов більше книжний революціонер, ніж практичний діяч. Таким чином, у Росії зіткнулись *інтелектуальна теорія і революційна воля*, у політиці — це *меншовики та більшовики*.

¹⁸ Суть вчення комунізму, на думку його творця — Маркса, можна виразити одним положенням — скасування приватної власності.

¹⁹ У майбутньому якщо щось і буде мати справжню цінність зі всієї теоретичної спадщини марксизму, то це швидше за все буде „Капітал“ Маркса, як можливий варіант аналізу капіталістичного виробництва у ХІХ ст. Сьогодні ж його праця мало що може дати для розуміння сучасного стану речей. Ставлення до неї може бути лише таке, як і до будь-якої пам'ятки історії економічних вчень, як до фрагменту збереженої історії.

Марксисты-більшовики виявили більше російську традицію, ніж марксисты-меншовики. Ульянов-Ленін чудово знав:

- 1) *психіку* московитів,
- 2) *механіку* московської історії,
- 3) *коріння* московської культури і,
- 4) *природу* влади.

Марксизм у більшовицькій редакції був поєднаний з одного боку, із Стенькой Разіним як утіленням «русской вольницы», а, з іншого боку, — із віковою традицією російської деспотії: від російських царів до генеральних секретарів. «Російська революція, будучи в істоті своїй розпадом імперії, знайшла в більшовиках заміну обслуги імперської машини»²⁰. Ленінізм — це перемога революційної волі. Що ж таке революційність? І чому вона перемогла?

Революційність визначається зовсім не радикалізмом цілей і навіть не характером засобів, які застосовуються в боротьбі.

«Революційність, — на думку М. Бердяєва, — є тотальністю, цілісністю стосовно будь-якого акту життя. Революціонер той, хто у кожному акті, що здійснюється, відносить його до цілого, до цілого суспільства, підкорює його центральній і цілісній ідеї. Для революціонера немає відокремлених сфер, він не допускає подрібнення, не допускає автономії думки щодо дій і автономії дій щодо думки. Революціонер має інтегральне світоспоглядання, в якому теорія й практика органічно сполучені. Тотальність у всьому — визначальна ознака революційного ставлення до життя»²¹. Революційність ніколи не допускає приватної власності та приватного життя, відокремлення громадянського суспільства від правової держави, розподілу державної влади тощо.

Марксизм став крахом російської інтелігенції, усвідомленням її слабкості й трагізму. Трагізм інтелігенції полягав у тому, що інтелектуальна теорія, яку репрезентував теоретик і пропагандист марксизму Г. В. Плеханов була розчавлена революційною волею, яку уособлює вождь-диктатор — Ленін.

Останній здійснив революцію в ім'я Маркса, але не за Марксом. Саме така і тільки в Росії могла відбутись революція. Ленін наполягав на оригінальному характері російської революції, він побудував теорію й тактику російської революції і здійснив її у *нечаєвському* дусі²².

Ленін не теоретик марксизму як Г. Плеханов, а теоретик і організатор революції. Майже вся його робота — це була теорія й практика революції.

З усього марксизму Леніна найбільше зацікавила одна тема — тема захоплення влади й запровадження диктатури пролетаріату. Він багато читав, але набував знання для певної мети, для боротьби й дії. Теоретична спадщина Леніна велика (п'яте — останнє видання його творів нараховує 55 томів), але серед них особливо вирізняються дві праці, у яких він постає як утілення *революційної волі* — «Що робити?» (1902) та «Держава і революція» (1917), яку ще називають «біблією дежавного перевороту».

В теорії Ленін боровся з ересьми та різного гатунку ухилами. Для нього добро — все, що служить революції, а зло — усе, що стає їй на заваді. Ленін був абсолютно відданий ідеї комунізму. Однак ця одержимість однією ідеєю призвела до страшного звуження та спрощення його свідомості, до морального переродження, застосування злочинних засобів у боротьбі. Ленін — абсолютист, він вірив абсолютну істину, вона для нього — знаряддя революції й організації диктатури.

²⁰ Маланюк С. До проблеми більшовизму — Нью-Йорк, 1956 — С. 11.

²¹ Бердяєв Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955 г. — М.: Наука, 1990. — С. 87.

²² Сергій Нецаєв (1847–1882) — організатор таємного товариства «Народная расправа», автор «Катехизиса революціонера». У 1869 р. забив студента Іванова у Москві, через підозру в зраді, потім утік за кордон. 1872 року швейцарська влада видала його Росії, де він був ув'язнений на 20 років. Помер в Олексіївському рavelіні Петропавлівської фортеці. Нецаївщина була засуджена І Інтернаціоналом, але не російськими революціонерами. Може тому Ленін так ретельно обходив це ім'я. Тут прихована якась таємниця, внутрішня історія еволюції російської революційної самосвідомості, про яку ми поки що дуже мало знаємо.

6. Природа тоталітарної влади

Для Леніна марксизм був передусім ученням про диктатуру пролетаріату в селянській країні. Диктатура впливає з його цілісного тотального світобачення. Він стверджував диктатуру навіть у філософії, вимагаючи диктатури діалектичного матеріалізму над думкою. Ленінське вчення про диктатуру пролетаріату полягає в тому, що він стверджував не диктатуру емпіричного пролетаріату, який у Росії був дуже кволим і малочисельним, а *диктатуру ідеї пролетаріату*, яку від імені останнього здійснюватиме партія, що за своєю суттю кримінальною і злочинною організацією. На прикладі Росії ще раз підтвердилась історична закономірність, що «*диктатура необхідна не для того, щоб захистити революцію, а навпаки, революцію здійснюють, щоб запровадити диктатуру*» (Дж. Орвелл)²³. Достатньо згадати М. Робесп'єра і яacobінців, Леніна і більшовиків. Диктатура однієї партії неминуче призводить до диктатури однієї особи. Історія радянської Росії (СРСР) найкращий тому доказ. Глибокий аналіз *технології тоталітарної влади* дає у своїх працях А. Авторханов (1908–1997)²⁴.

Досліджуючи джерела та смисл російського комунізму **М. Бердяєв** (1874–1948) писав: «Ленін — антигуманіст, як і антидемократ. У цьому він — людина нової епохи, епохи не тільки комуністичних, але й фашистських переворотів. Ленінізм — це вождизм нового типу, він висуває вождя мас, наділеного диктаторською владою.

Його наслідуватимуть Муссоліні й Гітлер. Сталін буде довершеним типом вождя-диктатора»²⁵. Воля до влади стане самодостатньою, за неї будуть боротись як за мету, а не як за засіб.

Марксів комунізм, звичайно, є утопією, але утопією, яка має тенденцію до реалізації. Історія більшовизму — це історія утопії при владі. А що таке утопія при владі? Її політика — це вже злочин проти особи і проти людства. Тому Резолюція ПАРЄ від 25 лютого 2006 р., яку торпедували більшість делегатів від Російської Федерації, є справедливою і своєчасною, хоч прийнята у куцоу вигляді. Чого боїться сьогодні Росія як спадкоємниця СРСР? Лише одного — що їй виставлять рахунок народи і нації. Резолюція започаткувала осуд не тільки практики комуністичного правління, а також ідеології комунізму, яка обґрунтовувала злочинну діяльність влади.

На прикладі Росії можна переконатись у правильності й глибині думки, що революцію готують *романтики* (Маркс), здійснюють — *фанатики* (типовим фанатом революції був Ульянов-Ленін), а результатами користаються різного гатунку *покидьки* та *пройдисвіти* (Сталін К°). Сталінізм проростає на ґрунті російської демократії, проте його коріння сягають глибин московсько-татарської крові та ординської політичної традиції²⁶. Отже, мрії світоудосконалювачів стали знаряддям у руках владних натур.

«Що змінилося?» — запитував відомий російський поет М. Волошин (1877–1932) (Корнієнко — українець за походженням). Росія завжди вгадувала, завжди відчувала: «*В комиссарах — дух самодержавия, Взрывы революции — в царях*», прозоро натякаючи на царя-революціонера Петра I, і революціонера-царя Сталіна ХХ ст. Для Росії минуле століття почалося із запитання: «що робити?». Проте, закінчився цей «русский век», як відомо, відповіддю — чого не слід робити. У передмові до видання українського перекладу своєї повісті «Скотоферма» (1949). Дж. Орвелл писав: «Ніщо так не сприяло спотворенню початкових соціалістичних ідей, як віра, нібито нинішня Росія є зразком соціалізму, а тому будь-яку акцію її правителів треба сприймати як належне, якщо не як приклад для наслідування...»²⁷.

²³ Див.: Оруэлл Дж. «1984» и эссе разных лет. — М., 1989. — 384 с.

²⁴ Авторханов А. Происхождение партократии. — Париж, 1973; Авторханов А. Империя Кремля. — М., 1991. — 112 с.; Авторханов А. Технология власти. — М., С-Пб., 1991. — 221 с.

²⁵ Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания YMCA-PRESS, 1955 г. — М.: Наука, 1990. — С. 102–103.

²⁶ Ширше про це див.: Федотов Г. Россия и свобода // Знамя, 1989. — №12; Федотов Г. Лицо России // Вопросы философии, 1990. — № 8.

²⁷ Цитата за.: Сила Старшого Брата. Похмурі пророцтва Джорджа Оруелла // День, №171, 7 жовтня 2006 р.

Отже, існує глибока двозначність у природі більшовизму, яка яскраво відбивається в політичній кар'єрі Леніна. Яку мету він ставив перед собою: продовжити роботу Петра Великого чи знищити її наслідки? Перенісши столицю Росії з ексцентричної фортеці Петра центр країни, Ленін начебто оголосив себе послідовником протопопа Авакума та старовірів і слов'янофілів. У цій ролі він виступає як один з пророків «Святої Русі», втілюючи в собі протест російської душі проти західної цивілізації. А проте теоретичну основу свого віровчення Ленін знаходить не в себе на батьківщині, а запозичує її у вестернізованого німецького єврея Карла Маркса. Хоча правда й те, що доктрини, ближчої до цілковитого заперечення всього західного суспільного устрою, ніж марксистське вчення, цей російський пророк двадцятого сторіччя на Заході не знайшов би. Саме негативні, а не позитивні елементи марксистської ідеології зробили її конгеніальною російському революційному духові; і це пояснює, чому в 1917 році ще екзотичний на той час російський капіталізм західного зразка був зметений не менш екзотичною західною антикапіталістичною доктриною. Таке пояснення підтверджується і метаморфозою, яку пережила ця марксистська філософія в російській атмосфері, де, як то неважко переконатися, марксизм перетворено на емоційну й інтелектуальну заміну православного християнства, де К. Маркс виступає в ролі Мойсея, а Ленін — як Месія, а зібрання їхніх творів визнано за Святе Письмо цієї нової атеїстичної церкви — церкви агресивної та войовничої²⁸.

Українська духовна традиція й ментальність теж ніколи не сприймала марксизм, особливо в його суб'єктивно-доктринальному вигляді. Достатньо згадати, що відомий український дослідник **Дмитро Чижевський** (1894–1977) у знаменитих своїх «Нарисах з історії філософії на Україні» в рубриці «Марксизм» згадав лише про Миколу Зібера і присвятив йому лише 15 рядків.

Варто тут буде нагадати, як оцінював український мислитель **Іван Франко** (1856–1916) комуністичну теорію взагалі та матеріалістичне розуміння історії зокрема. З цього приводу він писав, що повна спільність на землю неможлива і була би навіть шкідливою. Цікавими є також його міркування щодо питання про державу як знаряддя визиску, яку теоретики марксизму хотіли б перетворити на народну державу. Марксисти, як і взагалі соціал-демократи як партія, писав Франко, «бажали захопити в свої руки державну власть не на те, аби знищити її і дати всім горожанам якнайповнішу і найширшу свободу»²⁹. Навпаки, на думку соціал-демократів, держава (майбутня, народна) «мала статися всевладною панею над життям усіх горожан. Держава опікується чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержання, відповідне до його праці заслуги. Вона, знаючи потреби усіх своїх горожан, регулює, кільки чого треба робити...»³⁰. Отже, «віра в необмежену силу держави будучим устрою, то головна прикмета соціальної демократії»³¹. На її думку, продовжує Франко, кожна людина в майбутньому устрою від народження до смерті буде державним службовцем та пенсіонером: держава дасть йому наперед відповідну підготовку, потім буде визначати йому роботу і план (у Леніна це називається «контроль держави за мірою праці і мірою споживання»), даватиме заохоту й відзнаку³², а на старість, або в разі хвороби — ласковий хліб. Нема що й казати, резюмує Франко, ці погляди є дещо привабливими для бідних людей.

Життя в Енгельсовій (читай — комуністичній) народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є у тому деякі гачки, що будять поважні сумніви. Сказавши це, Франко формулює наступні положення, які заперечують як комуністичну теорію Маркса, так і соціал-демократичну доктрину взагалі:

«Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка.

²⁸ Тойнбі А. Дослідження історії. том 1 / Пер. з англ. В. Шовкуна. — К.: Основи, 1995. — 614 с. — С. 208.

²⁹ Франко І. Що таке поступ? Зб. тв. у п'ятидесяти томах. Т. 45 Філософські праці. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 340–341.

³⁰ Там само, с. 341.

³¹ Там само, с. 341.

³² Дотепер всі мислимі і немислимі відзнаки сконцентровані у руках тільки першої особи держави.

Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусила би щезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною.

Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але позиточних членів держави, зробилась би мертвою духовною муштрою, казенною.

Люди виростили б і жили б в такій залежності, під таким доглядом держави, про який те пер у найабсолютніших поліційних державах нема й мови.

Народна держава сталась би величезною народною тюрмою.

А хто були б її сторожі? Хто держав би в руках кермо тої держави? Сього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали б в своїх руках таку величезну власть над життям долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти.

І стара біда, — продовжує І. Франко, — нерівність, вигнана дверима, вернулась би вікном: не було би визиску робітників через капіталістів, але була би всевладність керманічів — усе одно, чи родовитих, чи вибраних — над мільйонами членів народної держави»³³. Ось від чого найбільше застерігав І. Франко і це те, що сталось у радянській державі й продовжується на пострадянському просторі за умов «керованої демократії»: *всеvладність керманічів*. Що проявляється у розбудові «владної вертикалі», перманентній конституційній реформі та «удвоєний ВВП» (Власти Владимира Путина).

«А маючи в руках таку необмежену власть хоч би лише на короткий час, як легко могли би ті керманічі захопити її назавсідги!»³⁴. Тоді, у далекому 1917 році, дехто наївно вважав, що більшовики, силою захопивши владу, можуть нею скористатись лише до Установчих зборів.

«І як легко при таких порядку підтяти серед людності корінь усякого поступу й розвою і, довівши весь загал до певного ступеня загального насичення»³⁵, зупинити його та тим ступені на довгі віки, придушуючи всякі такі сили в суспільності»³⁶, що пхають наперед, роблять певний заколот, будять невдоволення з того, що є, і шукають чогось нового»³⁷.

«Ні, соціал-демократична „народна держава», — резюмує мислитель, — коли б навіть було можливим збудувати її, не витворила би раю на землі, а була би в найліпшим разі великою завадою для дійсного поступу»³⁸. Такі міркування видатного українського мислителя І. Франка з приводу марксизму і матеріалістичного розуміння історії, соціал-демократичної доктрини й проблем суспільного поступу, які були оприлюднені ним на початку ХХ ст., у 1903 році — у рік Другого, як колись казали, історичного з'їзду РСДРП (б). Саме цей час і в цьому пункті розійшлися раз і назавжди українська консервативна й російська, так звана прогресивна, думки.

Отже, українці ні як етнос, ні ментально (як індивідуалісти), ні лінгвістично не сприйняли комунізм із його «новоязом» (у оруеллівському значенні цього слова). Вже тут, поки що, тільки в теорії, була закладена міна сповільненої дії, вибух якої спричинив у ХХ ст. катастрофу планетарного масштабу — Україна втратила майже чверть (!) свого населення...

Залишається фактом, що від українців — зовсім не радянських людей, як не дивно, — залежало майбутнє радянської імперії, з усіма колективізаціями та індустріалізаціями. Щоб краще зрозуміти цю геополітичну невідповідність, можна навести думку з цього приводу харківського правознавця В. Овсієнка: «Українці як етнос з їхньою глибокою релігійністю, індивідуалізмом, приватновласництвом, прив'язаністю до свого клаптика землі не годилися для будівництва комунізму — і на це вказували високопоставлені радянські чиновники. Україна мала бути стерта з лиця Землі, а рештки українського народу мали стати матеріалом для «нової історичної спільноти» — радянського народу, основою якого були б

³³ Франко І. Що таке поступ? Зб. тв. у п'ятидесяти томах. Т. 45. Філософські праці. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 341–342.

³⁴ Там само, с. 342.

³⁵ Найвищих економічних показників радянська країна досягла в середині 70-х років і то побудову комунізму, намічену на 80-ті роки, замінила таким пропагандистським заходом як Московська оліпіада 1980 року.

³⁶ Вся історія країни Рад — суцільна війна проти опозиційних партій і партій-сателітів, українського селянства, національно-визвольних і дисидентських рухів.

³⁷ Франко І. Що таке поступ? Зб. тв. у п'ятидесяти томах. Т. 45. Філософські праці. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 342.

³⁸ Там само, с. 342.

російська людність, мова, культура. Увійти в комунізм українцем як таким не можна було у принципі»³⁹.

Сьогодні є люди, які думають, що математика повинна бути взірцем для всякої існуючої чи можливої науки, навіть для філософії. Можливо, тому матеріалістичне розуміння історії, писав Л. Шестов, яке насправді будується за допомогою майже математичних засобів — підраховують, зважують і знову підраховують — і багатьом здається, що це велике завоювання розуму. Звичайно, хтось бачить, що це і погано, і нудно, і — даруйте — навіть є щось у цьому дурне, проте метод витриманий. З цього погляду матеріалістичне розуміння історії є найбільш досконалою, тобто витриманою, з точки зору методології, філософією історії, що й зумовило її особливе утилітарне ставлення до істини. Утилітарне ставлення до істини полягає у тому, що з неї зробили засіб соціального перевороту. Ніхто ще не довів, що істина мусить бути розумною, яскравою і тому подібне. Проте вважається, що істина не допускає суперечностей і що їй властива послідовність. Марксизм (комунізм) — найбільш послідовне вчення. Воно нічого вже не бажає й жодна інша філософія не може його наздогнати. Направду, така філософія, і це найголовніше, має на всі запитання готові відповіді, наче дельфійський оракул.

Тепер в одному ряд стоять такі відомі твори: «Про суспільну угоду» (1762) і «Маніфест комуністичної партії» (1848), адже на певному етапі вони стали потужними засобами влади в руках сильних людей, які зуміли підкорити собі маси й використати у своїх інтересах їхню віру в гасла «свободи», «рівності» та «соціальної справедливості» тощо. Однак такі абстрактні ідеали мають силу лише протягом двох-трьох останніх століть (століть партійної політики). Врешті-решт настає такий момент, що ці учення навіть ніхто вже не спростовує, вони всім *набридають*. З Руссо це відбулося вже давно, з Марксом — нещодавно. Проте, і це найголовніше, у підсумку відмовляються не від тої чи іншої теорії, а від віри у теорії взагалі, відтак відмовляються від романтичного оптимізму XVIII ст. з його спробами змінити непридатну дійсність (світ фактів) за допомогою понять. Так добігає кінця епоха соціального оптимізму, у витоків якої стояли ще Платон⁴⁰ і Арістотель. Якщо перший спробував, так би мовити, самому втілити «ідеали» в життя, то інший — врахувавши досвід свого попередника, став вихователем великого політика, і в такий спосіб, лише опосередковано, через Александра Македонського, намагався зреалізувати, а точніше прищепити молодому політику свої уподобання та мрії. Сьогодні ж теорії стають заявленою шкільною темою, тоді як у реальному житті йдеться тільки про владу.

Великі системи лібералізму й соціалізму були створені між 1750 і 1850 роками. Теорії Маркса сьогодні майже 150 років, і вона в цьому ряді остання. За своєю внутрішньою суттю і матеріалістичним розумінням історії, теорія ця є крайнім виявом раціоналізму, а тому його завершальним етапом. Подібно до того, як віра Руссо у права людини вмерла у 1848 р., так і теорія Маркса потьмяніла з Першою світовою війною й особливо тріумфальною перемогою російського більшовізму. Той, хто порівняє фанатизм діячів Французької революції з позицією комуністів у 1918 році, які були змушені підтримувати неіснуючу переконливість, як у себе так і у своїх прихильників, не задля ідеї, заради влади, від якої залежали їх життя й добробут, той зможе передбачити крах будь-якої програми, якщо вона стане на заваді у боротьбі за владу. Віра в теорію була характерна для дідів, а для внуків — це лише доказ провінційності. Отже, усі ці вчення *істинні* для їхніх прибічників і *хибні* для супротивників, але питання в іншому: чи *буде* людина прибічником або супротивником, визначається не логікою аргументації, не резонами, а самим життям.

Комунізм як теорія й практика подібний до хімічної реакції, де результат віддзеркалює весь процес. Якщо еволюція поглядів К. Маркса, від роздумів юнака — *«хто виховує вихо-*

³⁹ Цит. за Крамаренко О. Чому світ не визнає Голодомор геноцидом? // День, №178, 18 жовтня 2006 р.

⁴⁰ Саме Платон, запровадивши найкращі (ідеальні на його думку) перетворення, зробив спробу удосконалити Сіракузи згідно своїх ідеологічних рецептів, і що в результаті? Знищив це місто. Антична історія цього трагічного експерименту є повчальним прикладом втручання вишуканої «мудрості» в реальну політику.

вателя?»), пролягає через младогегельянське переживання *відчуження* і йде далі, до категорії *практики* та *ідеї комунізму*, то для Леніна марксизм (комунізм) стає вже керівництвом до дії, а саме: «як практично перевернути світ?» Попри мільйонні жертви комуністичних терорів СРСР, Китаї, Кампучії, є ще один злочин, мабуть, найбільший, який не піддається статистичному обрахуванню: це виховання *нової людини*. Комуністичні режими повалені, а нова людина (у нашому випадку — «совок») залишилася. Вже декілька поколінь людей відлучені від Бога, від приватної власності, власність для них — не результат *власної діяльності*, а крадіжки — все те, що вони вкрали на заводі чи сам вкрадений завод, на фермі чи сама вкрадена ферма. На жаль, нова людина — це реальність, яка все гучніше і агресивніше про себе нагадує: вона присутня у хитромудрих схемах кучмівської «прихватизації», у продажних вироках господарського суду і рейдерських атаках на чужу власність, нова людина — це перевертні у погонах, розтрошені і понівечені наші під'їзди, вона дихає й промовляє через розбиті вікна і напіврозібрані стіни численних ферм колгоспів «Заповітами Ілліча».

Отже, замість пізнання світу комунізм (марксизм) дає людині право змінювати світ, тут усе визначається не просвітленням думки, не світлом розуму, а екзальтацією волі, замість свободи вибору — активна життєва позиція, адже свобода вибору роздвоює й ослаблює енергію. Комунізм — це поєднання ідеї рівності диктатурою хибного світобачення. Сьогодні людство має колосальний досвід входження у комунізм: російський, китайський, кубинський тощо, але воно абсолютно немає досвіду, як із нього вийти...

Ключові слова: марксизм, відчуження праці, соціальний антагонізм, практика, матеріалістичне розуміння історії, спосіб виробництва, суспільно-економічна формація, царство необхідності, царство свободи, всесвітньо-історична місія пролетаріату, диктатура пролетаріату.

Питання для самоперевірки

1. Основні етапи формування марксизму.
2. У чому полягає всесвітньо-історична місія пролетаріату?
3. Що таке відчуження праці?
4. Основні засади матеріалістичного розуміння історії?
5. Що таке диктатура пролетаріату?
6. За що Іван Франко критикував комуністичну теорію Маркса, так і соціал-демократичну доктрину взагалі.

Рекомендована література

1. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма. Репринтное воспроизведение издания УМСА-PRESS, 1955 г. — М.: Наука, 1990. — 224 с.
2. Булгаков С. Карл Маркс как религиозный тип // Наш современник, 1990. — №11.
3. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну. — К.: Четверта хвиля, 2001. — 359 с.
4. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Т. 2. Герменевтика II. (Що таке істина? Історія понять як філософія. Наскільки мова диктує мислення?). — К.: Юніверс, 2000. — 640 с.
5. Гейзінга Й. Homo Ludens. — К.: Основи, 1994. — С. 7–35.
6. Джеймс В. Прагматизм. — К., Видавничий дім «Альтернативи», 2000. — 144 с.
7. Конт О. Курс положительной философии // Мир философии: 2 ч. Ч. 1. — М.: Политиздат, 1991. — 672 с.
8. Ленин В. И. Государство и революция. — Полн. собр. соч. — 5-е изд. — Т. 33. — М.: Политиздат, 1974. — С. 1–120.
9. Маркс К. Тезисы о Фейербахе // Маркс К., Энгельс Ф. — Собр. соч. 2-е изд. — Т. 3. — С. 4.
10. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии // Маркс К., Энгельс Ф. — Собр. соч. 2-е изд. — Т. 4. — С. 419–459.
11. Маркс К. Передмова. До критики політичної економії. — Зібр. тв. Т. 13. — М.: Политиздат, 1975 — С. 6–7.
12. Мунье Э. Персоналізм. — М.: Искусство, 1992. — 143 с.

13. *Фрейд З.* Будущее одной иллюзии // Сумерки богов. — М.: Политиздат, 1990. — С. 94–142.
14. *Фромм Э.* Бегство от свободы. — М.: Прогресс, 1989. — 272 с.
15. *Ницше Ф.* Так казав Заратустра. — К.: Основи, Дніпро, 1993. — С. 7–328.
16. *Сартр Ж.П.* Экзистенциализм — это гуманизм // Сумерки бо-гов. — М.: Политиздат, 1990. — С. 319–344.
17. *Ортега-і-Гассет.* Бунт мас // Вибрані твори. — К.: Основи, 1994. — 420 с.
18. *Шопенгауэр А.* Афоризмы житейской мудрости // Свобода воли нравственность. Гл. I–IV. — М.: Республика, 1992. — С. 260–338.
19. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность. Введение. — М.: Мысль 1993. — С. 128–188.
20. Історія філософії: проблема людини та її меж: [навч. посіб. / [Хамітов Назіп, Гармаш Лариса, Крилова Світлана; за ред. Н. Хамітова]. — К.: Наук. думка, 2000. — 272 с.
21. *Рассел Б.* Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. — К.: Основи, 1995. — 759 с.
22. Філософський енциклопедичний словник / За ред. Шинкарука В. І. — К.: Абрис, 2002.
23. Філософія як історія філософії: Підручник / За заг. ред. Ярошовця В.І. — К.: Центр учбової літератури, 2010.
24. Філософія: Підручник для студ. вищ. навч. закл. / Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — Х.: Фоліо, 2013.
25. Філософія: хрестоматія. Від витоків до сьогодення: Навч. посіб. Уклад.: Л. В. Губерський та ін.; за ред. Л. В. Губерського. — К.: Знання, 2012.

Вільчинський Ю. М., 2019